

Почитаемий Господине,

В писъмцето си ми задавате някои въпроси, на които е трудно да се отговори удовлетворително в няколко реда, както по тяхната същност, тъй също и вследствие неопределената форма, с която тези въпроси са зададени:

1. Вий искате да Ви пиша н е щ о по американските училища и един петокласник като в какво училище може да постъпи? Аз нямам честта да Ви познавам и не зная Вашите наклонности, та съответствено с тях да Ви препоръчам и училище; а пък да направя очерк за всичките американски учебни заведения, та Вий да си изберете, — това не е по силите ми; аз сам твърде малки сведения имам за американските училища. Едно е само безспорно: ако Вий действително имате средства и жажда за наука, то никой път не я търсете в Америка. По какъвто и да бъде клон на науката, в Германия, а особено в Франция, Вий ще намерите най-образцови учебни заведения. За да прекарате в странство живота си с по-голяма полза за себе си и за науката, съветвам Ви да идете в някой град, гдето няма нито един българин ученик, иначе Вий рискувате да се върнете само с малко познанийца в главата, а пък с същия морален устой, с който сте заминали, без да Ви прероди истинската европейска цивилизация.

2. Животът в Америка е двойно по-скъп, отколкото е в Франция.

3. За път само до Ню-Йорк ще ви трябват най-малко 400 лева.

Америка е страна не толкова за наука, колкото за приложение на науката¹.

Здравейте господине
Алеко Константинов

С ъ о б щ а в а : ХРИСТО ДУДЕВСКИ

КОЙ Е „ДОКТОРЪТ“ ОТ „ДО ЧИКАГО И НАЗАД“?

На този въпрос бях се спрял в работа, посветена на пътеписа „До Чикаго и назад“². Оскъдните положителни данни, приведени там, изхождат от едно писмо на Д. Петров до редакцията на в. „Свобода“³. В това писмо се съобщава, че до 24 юли 1893 г. Чикагското изложение било посетено от петима българи: „Подполковник Чилингиров, Хаджи Петков от Търново, Д. Радославов, Костадинов [sic] и Голованов“. Домогвайки се до истината чрез изключване на явно недопустимото, заключих, че „Д. Радославов“ е „докторът“. Допуснах, че е вероятно инициалът „Д.“ да представлява неграмотно съкращение на „Доктор“. Пак през изключване на очевидно недопустимото направих извод, че този „Д. Радославов“, не може да бъде Цветан Радославов доктор по философия, близък приятел на Алеко⁴: Цветан Радославов въобще не е ходил в Америка⁵. Вярата ми в писмото на Д. Петров се основаваше на предположението, че той, пишейки до редакцията на „Свобода“, е използвал някаква разписна книга, в

¹ Отрицателното си отношение към американската образователна система Алеко изразява и в „До Чикаго и назад“, където става реч как „любознателните америкашки“ биха разбрали в превод нашите думи „абички и салаши“ (Вж. Съчинения в двата тома, т. I, стр. 328—329).

² Сrv. „Известия на Института за българска литература“, кн. III, София, 1954, стр. 99, бел. 3.

³ „Свобода“, бр. 1160 от 29 юли 1893 г. („Новини от всемирното изложение в Чикаго“).

⁴ Вж. посвещението към „Бай Ганю прави избори“.

⁵ По устни сведения от акад. Гаврил И. Кацаров.

която са се записвали посетителите на българския павилън на Изложението. Това е по-лесно допустимо, отколкото другото: че авторът на писмото е проявил интерес и си е дал труд да запомни имената на посетителите-българи.

И така, единственото сигурно нещо относно тоя загъдъчен „доктор“ се оказва само презимето Радославов¹. Че той се е казвал Радославов, през 1955 г. ми потвърди д-р Георги Чакалов². Д-р Чакалов обаче не можа да си спомни собственото му име. Нещо ново, което научих от него, бе, че Радославов бил доктор по медицина и служил в Русе. Същото бе потвърдено през 1956 г. и от Стефан Стефанов, директор на музея „Алеко Константинов“ в Свищов.

И все пак „докторът“ си оставаше скрит в мрак. Едва през 1957 г. Архивният институт при Българската академия на науките се сдобил с две отворени писма на Алеко Константинов до него. Ето адресът върху първото писмо³:

Г-н Доктор Радославов
Главен лекар в Болницата
в г. Русе

Ето и неговият текст:

София, 18 февруари 1894 год.

Драги и уважаеми Докторе,

Вашата услуга надмина всякакви мои очаквания — благодаря Ви крайно. Книжката малко ще закъснее, защото ще я печатам с илюстрации от най-главните видове на изложението. Сега ще струва мъничко по-скъпо — вместо 1 л. 20 ще бъде 1 л. 50 ст. Най-късно до 15 март ще излезе. Някои от указаните погрешки успях да поправам, напр. за Вашингтонския монумент. Но, докторе, вий нямате право да се сърдите, понеже аз себе си съм изобразил в най-комично положение с мойто „знание“ на английския език. Най-сетне, Вашето име не е споменато. Всички питат — кой е „доктора“? — Желаете ли да открия името Ви на края? — Ако желаете, пишете ми. Аз ще направя обявления във вестниците, че понеже книжката ще се печата с илюстрации, цената се уголемява с 30 ст., и вярвам, че записаните абонати няма да имат претенции; вярвам даже, че изящните 12 картинки ще привлекат още повече абонати.

Ваш

Алеко Константинов.

¹В коментара към първия том от последното издание на Алековите съчинения (Алеко Константинов. Съчинения в два тома. София, Български писател, 1957) се цитира пасаж от в. „Свободно слово“ (бр. 2 от 17 юни 1893 г.), който гласи: „На 20 того заминават за изложението в Чикаго, в Америка, г. Алеко Константинов, адвокат в София, г. Головаџов, чиновник в министерството на вътрешните работи, и г. Табурнов, помощник прокурора при Софийския апелативен съд“ (стр. 492). Коментаторът заключава, че „докторът“ е Табурнов. Бележката на „Свободно слово“ обаче, както ще се види, е плод на някакво недоразумение. По устни сведения от д-р Милко Ралчев, д-р Паскал Табурнов, за когото говори бележката, въобще не е ходил в Америка.

²Д-р Георги Чакалов е онзи млад българин, от чиито услуги на водач се ползват тримата спътници, когато посещават Филадельфия (срв. „До Чикаго и назад“, авторското издание, стр. 73—74, 107, 108, 110).

³Архив на БАН, 3298. Правописът на писмата тук е нормализуван. Оставят се само индивидуалните правописни особености.

Адресът върху второто писмо¹ гласи:

Господин
Г-н Д-р Ст. Радославов
Главен лекар
в г. Русе.

Ето и неговият текст:

София, 23 март 1894 г.

Драги Докторе,

Крайно съм Ви благодарен за услугата, която ми направихте със събирането на толкова много абонати. Пращам Ви по пощата 12 колети по 18, всичко 216 книжки, от които една, печатана на особна книга с други корици, за Вас. Освен стойността 1 л. 50 ст. ще моля да поискате и по 10 ст. за пощенски разноски. — Още не мога да забравя туй, че Вий като че сте оскърбени от някои части на пътните ми бележки. Някои неща поправих, други прибавих, но, драги докторе, пак Ви повтарям, че аз съм поставен в най-комично положение в тия описания. С почитание

Алеко Константинов.

Едва второто писмо ни дава, макар и съкратено, собственото име на д-р Радославов. Не може да се допусне, че това са единствените писма, които Алеко е изпратил на своя някогашен спътник. Сигурно е поне, че преди тези две писма той е изпратил още едно. Това писмо е съдържало молба за услугата, която Алеко иска от д-р Радославов: последният, както е съвсем ясно от второто писмо, трябвало да запише абонати за готвеното от Алеко издание на „До Чикаго и назад“. Към първото писмо е бил приложен вероятно и абонаментен лист. Писма с приложени абонаментни листове Алеко отправя също до Найчо Цанов², до Стоян Бешков³ и до Иван Д. Шишманов⁴.

Около 20 март 1894 г. книгата излиза. Върху екземпляр, който изпраща на д-р Радославов⁵, Алеко е поставил следното посвещение:

На другарят ми до Чикаго и назад, д-р Ст. Радославов

от

г. София,
13 априлий 1894 г.

Алеко Константинов .

Тук собственото име на д-р Радославов все още се крие под съкращението „Ст.“. Затова пък писмата и подареният екземпляр дават редица други данни за получателя.

От първото писмо може да се заключи, че д-р Радославов е чел Алековия пътепис след отпечатването му в „Български преглед“ и останал недоволен от това, че — както смятал сам — бил изобразен комично. Освен това той е имал и някои критични бележки към произведението. Трябва да се предполага, че бележките си той не е съобщил на Алеко веднага след прочитането на пътеписа. Той е сторил това едва тогава, когато Алеко му съобщил, че възнамерява да издаде „До Чикаго и назад“ в отделна книга. В незапазено до нас писмо д-р Радославов е посочвал някои „погрешки“ в пътеписа. Алеко съобщава, че поправил някои от тях. Какво обаче е посочвал в писмото си д-р Радославов, не може да се каже с положителност. Сред редицата поправки, които отличават текста на авторското издание от текста, публикуван в „Български преглед“, е почти невъзможно да

¹Архив на БАН, 3298.

²Писмо от 22 януари 1894 г. — БИА при ДБВК, II 9938.

³Писмо от 22 януари 1894 г. — Музей „Алеко Константинов“ в Свищов, № 423.

⁴Писмо от 24 януари 1894 г. — Архивен институт на БАН, А III, 1.

⁵Екземплярът се пази в Архивния институт на БАН, № 3297. Изглежда, това не е онзи екземпляр, за който Алеко говори във второто писмо. В такъв случай трябва да се приеме, че Алеко е подарил на д-р Радославов два екземпляра от книгата си.

се посочат онези, които са нанесени под влияние на неговото писмо. Само една поправка, както е ясно от първото писмо на Алеко, се дължи на бележка на д-р Радославов: това е поправката, която засяга Вашингтонския монумент. Ето онази част от пътеписа, към която се отнася поправката:

„Когато приближавахме вече до върха [на Монумента], почнах да се задъхвам, като че начена да ми тъмнее пред очите, и ми мина през ума, че може да ми припадне. В тази минута погледвам надолу в бездната, и при светлината на една лампа мярна ми се една позната, не съвсем обрасла глава. Боже! Има хас доктора да се е решил да се качи пешком! Канех се вече да извикам, но забелязах, че той се спря, благоразумието надви у него, и лека-полека той почна да слиза по стълбите“¹.

В авторското издание след този текст Алеко поставя точка със запетая и продължава:

„Това беше Филарет“².

Очевидно, посочвайки тази грешка, д-р Радославов е искал да намали броя на местата, които го изобразяват комично. Но освен това място Алеко не е променил нищо друго, което се отнася до образа на д-р Радославов.³ В авторското издание „докторът“ е представен така, както е бил представен и в първото издание — весело, живо и далеч не смешно и комично.

Все пак д-р Радославов остава докрай на своето мнение — той смята, че е изобразен комично. Това може да се заключи от следния факт:

През 1908 г. той преподарява екземпляра, получен някога от Алеко.⁴ В този прекрасно запазен екземпляр обаче прави впечатление, че на лист 37—38 е откъсната част от долния външен край. Човек би рекъл, че това е станало случайно. Но трудно е да се повярва, че откъсването е станало случайно на място, което гласи така:

„Разправи ни той [сърбинът Неделкович] за подкупността на администрацията, на общинските власти, за грамадните злоупотребления с предприятията и обществените постройки. — „С злато можеш купити и самог президента“. — В течение на тези разкази, които ме смутиха и ме накараха да се замисля, доктора ме гледаше под очилата си с една мефистофелска усмивка, като че искаше да каже: „Е, как си? Чуваши ли? Видя ли, че и в Америка е същото. . .“. Ох, хич не ми сгръваше сърцето туй „и в Америка е същото“!“

Въпросната част от листа е откъсната така, че от смисъла на горния пасаж не се долавя нищо. Вероятно д-р Радославов, като преподарява книгата, решава да махне от нея това място, смятайки го за едно от онези места, които го представят в неблагоприятно осветление.

Към данните на двете писма и на надписания екземпляр по-късно се прибавиха някои сведения на 83-годишния адвокат Янко Ив. Попов от Русе, с чието семейство д-р Радославов бил близък. Ето тия сведения:

Името на „доктора“ е Стоян Радославов. Произхождал от семейство на търговец, в което бил единствено дете. Завършил медицина във Виена. Бил лекар по вътрешни болести. В Русе, където служил, се радвал на всеобща почит. Наричали го „батинката“, понеже бил старши лекар. Не се оженил, нямал близки и тежко понасял самотата си. Бил в приятелски връзки със семействата на търговеца Васил Радев и на адвоката Янко Попов⁵.

¹ „Български преглед“, г. I, 1893 — 1894, кн. 5, стр. 60.

² А. Константинов. До Чикаго и назад. Пътни бележки. София, 1894, стр. 106.

³ Изобщо Алеко рядко променя онова, което пише. Най-добро доказателство за това са неговите произведения. Срв. също свидетелствата на Кирил Христов, Алеко Константинов, „Мисъл“, г. IX, 1899, кн. 10, стр. 322; Лидия Шишманова, Алеко Константинов, Спомени, „Българска мисъл“, г. I, 1925—1926, кн. 6—7, стр. 559—560.

⁴ На преподарения екземпляр д-р Радославов поставил надпис:

На [sic] Г-на
Иван Д. А. Буров
от Др. Ст. Радославов.
г. Русе. 28/IV 1908 г.

⁵ Тия сведения ми съобщи писмено др. Виолета Димова, асистентка в Русенския окръжен музей.

От особено значение е съобщението на Попов, че д-р Радославов направил нотариално завещание за ежегодна издръжка на студент по медицина. То насочва към архивите на Министерството на народната просвета, и по точно — към архивните материали за неговите дарители. За жалост, с архивните материали не можах да се запозная, а името на д-р Радославов, неизвестно как, е пропуснато в списъка на дарителите, с който разполага Централният исторически архив. В издадената „Златна книга“ обаче се намират доста богати данни за д-р Радославов. Ето по-съществените от тях:

Д-р Радославов е роден на 13 февруари 1838 г. в Котел. Учил в родния си град и в Шумен. Средното си образование продължил и завършил в Прага, а висше медицинско получил във Виена. До 1874 г. работил като ординатор във виенска клиника. Същата година заминал за Велес, дето работил като градски лекар до 1876 г. Там участвувал дейно в борбите на българското население срещу турската власт. Турците го заплашвали и преследвали. По-късно, заплашен с убийство, той отново заминал за Австрия, чийто поданик бил.

През Освободителната война д-р Радославов се явил в помощ на руските войски и бил назначен за губернский лекар в Свищов през 1878 г. От 1879 до 1893 г. бил старши лекар в Русенската първокласна болница, за уреждането на която положил големи грижи. През 1898 г. се пенсионира. На 13 януари 1915 г. предал в Митрополията в Русе завещание за редица дарения, възлизащи на обща сума 78,000 лева¹.

Д-р Радославов умрял, както изглежда, през 1916 г. По сведения на адвоката Попов, смъртта му настъпила след сърдечен удар. Погребан е в Русе.

Една любопитна подробност съобщава „Златната книга“: че д-р Радославов пътувал с Алеко Константинов не само до Чикаго, но и до Прага². През 1893 г., когато посетил Изложението в Чикаго, той е бил на 55 години.

Двата портрета на д-р Радославов, с които разполагам³, го показват около 65—70-годишен. Той е среден на ръст, набит, въздебел, плешив, с големи, увиснали надолу, побелели мустаци, които почти закриват горната му устна, и с малка брадичка непосредствено под долната устна. Останалата част на лицето му е бръсната. Лицето му е валчесто и пълно, очите — светли (сини или зелени) и добродушни, устните — дебели, веждите — гъсти и къси, носът — не съвсем правилен, месест и широк. И на двете снимки е с очила без рамки.

Д-р Радославов пътувал много. Между единайсет отворени писма⁴, адресирани до приятелско семейство, девет са от различни европейски градове. Не случайно Алеко, като мечтае за околосветско пътешествие, смята да вземе за спътник отново „доктора“ . . .

АЛЕКСАНДЪР НИЧЕВ

¹Г. С. т. П а ш е в. Златна книга на дарителите за народна просвета. Книга II. София, 1923 г., стр. 247—251.

²Това обаче не изглежда вероятно. В квивата на Напрстек („Seznam dām Amerického klubu přiznivců a hostů“, стр. 54—60), за която Алеко Константинов в „Бай Ганю“ (вж. авторското издание, стр. 36—37, сред подписите на българите, които посетили изложението в Прага през 1891 г., не се намира подписът на д-р Ст. Радославов. (Снимки от съответните страници на Напрстековата книга са направени от Георги Веселинов и ще се дадат като приложение към негов труд за Алеко Константинов.)

³Портретите са собственост на др. Янко Ив. Попов, който има любезността да ми ги предаде, за да ги използвам.

⁴Тези писма са също собственост на др. Янко Ив. Попов.